

Przykład metodologii badań nad językiem jako nośnikiem statusu

Example of methodology of language as a status bearer research

Victoria Kamasa

Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Międzychodzka 5, 60-371 Poznań

vkamasa@wp.pl

Abstract

This article presents an example of methodology that can be used to research the connection between language and social status. The methodology which is presented below was used in the research related to the influence of gender of a profession name on the social status of women who use this name. The article starts with a presentation of a theory, which was helpful in operationalization of the term “social status”, then it shows the method that was used to collect the needed data and in the end, it describes the factors that influenced the choice of the profession names and the respondents.

1 Wstęp

Celem badań, do których została zastosowana opisana poniżej metodologia, było stwierdzenie wpływu, jaki ma rodzaj gramatyczny nazwy zawodu na status społeczny kobiety, która się tą nazwą posługuje. Wśród zagadnień badawczych znalazła się między innymi zależność między przypisywanym statusem a poziomem sfeminizowania bądź zmaskulinizowania zawodu, końcówką morfologiczną użytą do stworzenia żeńskiej nazwy zawodu, a także wybranymi cechami społecznodemograficznymi osób badanych.

Przeprowadzone badania miały charakter pogłębionego wywiadu jakościowego. Respondentom prezentowane były wizytówki z imieniem i nazwiskiem oraz nazwą zawodu. Wizytówki prezentowane były w parach, w których na jednej z wizytówek była nazwa zawodu w rodzaju męskim, zaś na drugiej ta sama nazwa w rodzaju żeńskim.

W pierwszej fazie badania, respondenci proszeni byli o opisanie swobodnych skojarzeń dotyczących osoby, do której prezentowana wizytówka należy. Proszono ich również o skoncentrowanie się na cechach charakteru, zdolnościach i umiejętnościach każdej z osób. Druga faza badania polegała na opisywaniu przez osoby badane ich wyobrażeń na temat interakcji pomiędzy osobami (których dane znajdują się na wizytówkach) w sytuacji, w której wspólnie rozwiązują one zadanie zaprezentowane wcześniej respondentom.

Na taki kształt badań wpłynęła m.in. koncepcja teoretyczna, która użyta została jako operacjonalizacja pojęcia statusu. Teorią, która w ciekawy i dość oryginalny sposób konceptualizuje pojęcie statusu społecznego jest teoria stanów oczekiwania opracowana przez

Josepha Bergera i jego współpracowników. U jej podstaw legły pytania związane z funkcjonowaniem sformowanej ad hoc grupy zadaniowej. Zastanawiano się między innymi: jak to się dzieje, że w takiej grupie bardzo szybko pojawiają się nierówności, dlaczego obiektywnie równe wyniki różnych osób oceniane są nierówno, a także, co sprawia, że w grupie jedne osoby mają większy wpływ na podejmowaną przez grupę decyzję, a inne mniejszy. W odpowiedzi na te i inne pytania powstał teoretyczny model interakcji twarzą-w-twarz pozwalający przewidywać różnice statusów pojawiające się podczas tych interakcji na podstawie znajomości statusów początkowych (*initial status*), zadania (*task*) oraz warunków interakcji (*interaction conditions*).

Ponieważ wspomniana teoria obejmuje dość szeroki zakres zagadnień, przed przedstawieniem użytej w niej konceptualizacji pojęcia statusu, metod badawczych, oraz ich aplikacji w badaniach nad wpływem rodzaju gramatycznego nazwy zawodu na status społeczny, istotne wydaje się przedstawienie źródeł tej teorii oraz najważniejszych koncepcji w niej zawartych.

2 Źródła teorii stanów oczekiwań

Teoria stanów oczekiwań wywodzi się z trzech podstawowych źródeł. Jej szerokim zapleczem teoretycznym jest, obecny w socjologii od początków XX wieku, paradygmat interakcjonizmu symbolicznego. Główną cechą tego paradygmatu, jak pisze Szacka, jest zainteresowanie „światem społecznym jako światem tworzonym i wyposażonym w oznaczenia w procesie interakcji międzyjednostkowych. (...) Społeczeństwo jest procesem interakcji symbolicznych, dzięki którym dochodzi do koordynacji działań wielu jednostek” (Szacka 2003). Zaplecze empiryczne dla tej teorii stanowią liczne badania prowadzone nad małymi grupami w latach 50 i 60 XX wieku, przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. W centrum ich zainteresowań był problem powstawania i istnienia nierówności, zarówno w grupach formowanych ad hoc, jak i tych mających już jakąś historię. Badania dotyczyły również grup, których uczestnicy różnią się pod względem płci, wieku, wykształcenia i innych cech przenoszących status społeczny, jak i grup, w których różnice te nie występują. Zainspirowały one szeroki program badawczy dotyczący stanów oczekiwań. Jego pierwotnym zadaniem było wyjaśnienie odkryć, których dokonano podczas wspomnianych badań empirycznych. Stanowi on równocześnie trzecie źródło teorii stanów oczekiwań, w tym teorii elementarnej sytuacji statusowej (Berger 1977).

3 Podstawowe pojęcia teorii stanów oczekiwań

W konceptualizacji pojęcia statusu w teorii Bergera użyte zostały pojęcia wprowadzone przez tego autora do języka socjologii i specyficzne dla jego koncepcji. Dlatego też, by mówić o aplikacji teorii stanów oczekiwań do badań, konieczne jest zdefiniowanie i omówienie tych pojęć.

3.1 Stany oczekiwań (expectation states)

Przez stan oczekiwań rozumiane są przypuszczenia czynione przez jednego z aktorów społecznych na temat jego samego oraz jego partnera interakcyjnego, w jakiejś przyszłej sytuacji. W teorii Bergera stany oczekiwań mają charakter relacyjny. Każdy aktor społeczny¹ ma dwa punkty odniesienia w elementarnej sytuacji statusowej. Pierwszym z nich jest on sam, drugim zaś drugi aktor występujący w danej sytuacji. Tak więc nie mówimy na przykład o stanach oczekiwań wobec kobiet, ale o stanach oczekiwań wobec kobiet w relacjach z mężczyznami.

¹ Termin „aktor społeczny” używany jest w teoriach związanych z paradygmatem interakcjonizmu symbolicznego dla określenia działającej jednostki.

3.2 Elementarna sytuacja statusowa

Jednym z podstawowych pojęć teorii stanów oczekiwań jest elementarna sytuacja statusowa. Ma ona trzy cechy definicyjne:

1. Występuje jedynie dwóch aktorów społecznych.
2. Aktorów tych różnicuje tylko jedna cecha statusowa² (*status characteristic*).
3. Aktorom społecznym powierzono tylko jedno zadanie, które nie jest tradycyjnie kojarzone z różnicującą w danej sytuacji cechą statusową.

W sytuacji takiej proces organizacji statusów (*status-organizing process*) składa się z czterech etapów. Etapy te są konstruktami teoretycznymi wyróżnialnymi jedynie analitycznie. Nie są one ani bezpośrednio obserwowalne, ani nie jest możliwe empiryczne rozdzielenie ich w czasie interakcji. Kolejne etapy to:

1. Aktywacja (*activation*) – ma miejsce jeszcze przed poznaniem zadania; jednostka przypisuje swojemu przyszłemu partnerowi interakcyjnemu cechy, zdolności i umiejętności związane z zewnętrznymi cechami statusowymi.

Przykład: p (jednostka badana) sądzi, że druga jednostka (q) ma wyższe niż ona zdolności intelektualne na podstawie wiedzy, że q uczęszczała do prestiżowej szkoły.

Tego etapu dotyczyła pierwsza część wywiadów. Osoba badana proszona była o przypisanie dwóm osobom (prezentowanym za pomocą wizytówek z imieniem i nazwiskiem oraz nazwą zawodu w dwóch rodzajach gramatycznych), cech, zdolności i umiejętności. Na podstawie uzyskanych wyników stworzone zostały charakterystyki osób posługujących się poszczególnymi badanymi nazwami. Następnie charakterystyki te porównane zostały z treścią stereotypów płci, a także zanalizowane pod kątem nacechowania emocjonalnego.

Do badanych zawodów należał między innymi zawód położnej/położnego. W tym przypadku analiza danych dotyczących etapu aktywacji dała następujące efekty: *pani położna jak wchodzi do szpitala to rozmawia z matkami i z kobietami w ciąży*³. Jest zaangażowana w pracy i solidnie wykonuje swoje obowiązki. Na swój zawód zdecydowała się świadomie i już przez jego wykonywanie chce w jakiś tam sposób służyć pomocą, przynosić ulgę w cierpieniu kobietom. Jest więc osobą bardzo troskliwą, wyrozumiałą, życzliwą, pomocną i uczynną. Innymi słowy, czuje jakąś misję związaną [ze swoim zawodem].

Opiekuje się członkami swojej rodziny i przejmuję się tym, co się dzieje. Zarówno w pracy, jak i w domu jest ciepła, pogodna, uśmiechnięta. Do tego bywa także spokojna i wewnętrznie ustabilizowana. Jest osobą, która rozsiewa takie ciepło wokół siebie, a jeśli się do niej przyjdzie w niedzielę to ma zawsze jakieś tam ciasto.

Pani położny może okazać się ginekologiem z aspiracją na pedofila. Jej kompetencja zawodowa jest dość wysoka – *ma oczywiście wszystkie możliwe fakultety porobione z położnictwa, a także posiada dużą wiedzę i duże doświadczenie. A jednak mimo to możliwe, że tak naprawdę to pewnie nie umie nawet odebrać porodu. Do pacjentek zwykła zwracać się na przykład mówiąc: „nie krzycz babo, bo nie pierwsza rodzisz”.* A zatem *nie nadaje się do pacjenta i traktuje go przedmiotowo.*

W pracy i poza nią jest *niedopasowana do rzeczywistości, ma skłonność by robić wszystko po swojemu i to nie zawsze zgodnie z przyjętymi regułami gry. Do tego jest zarozumiała, bardzo zdystansowana i zupełnie nie emocjonalna, a także obcesowa, arogancka. Jest zapewne takim męskim typem, a być może nawet czuje się niezidentyfikowana z płcią.* Innymi słowy: *baba wstrętna, a co więcej istnieje podejrzenie, że należałoby ją ubezwłasnowolnić.*

Podsumowując: *pani położna to osoba przede wszystkim ciepła, opiekuńcza, świadoma uczuć innych, a także czuła i zdolna do poświęcenia dla innych. Pani położny jest niezbyt wrażliwa i ukrywa emocje. Zatem, o ile w przypadku pani położnej dość wyraźnie widoczne są cechy*

² Do cech statusowych w naszej kulturze zaliczyć można na przykład wiek, płeć, wykształcenie. Pojęcie to szczegółowo jest omówione poniżej.

³ Kursywą zaznaczono cytaty z wypowiedzi osób badanych.

typowej kobiety⁴, pani położny wzbudza przede wszystkim negatywne emocje i negatywne skojarzenia. Dużo słabiej widoczne są w jej opisach cechy typowe dla stereotypowych mężczyzn.

Określenie położny używane w stosunku do kobiety budziło wśród respondentów wiele kontrowersji: *przecież to nie po polsku lub coś się tej pani pomyliło*, a także *dla mnie trochę dziwactwo*. Część z nich nie była sobie nawet w stanie wyobrazić takiej osoby – *forma, która w ogóle nie przemawia do mnie*.

Warto jednak zauważyć, że z jednej strony wyżej wymienione sformułowania nie dotyczą bezpośrednio statusu obu nazw, a z drugiej – to właśnie w przypadku pani położny pojawiają się takie cechy związane z prestiżem, jak duża wiedza czy ukończenie kilku fakultetów. A zatem – pomimo, że nazwa ta budzi tak silne negatywne skojarzenia, połączone zostają z nią również cechy potocznie uznawane za prestiżowe.

2. Odniesienie (*relevance*) – ma miejsce po poznaniu zadania; jednostka nie ma bezpośrednich przesłanek, by wnioskować o swojej relatywnej możliwości wykonania danego zadania. Pomimo to formułuje ona pewne oczekiwania na temat siebie i swojego partnera interakcyjnego, które są oparte na schemacie powstałym w pierwszym etapie.

Przykład: zadaniem do wykonania jest zaimprovizowanie wspólnej opowieści na temat jednego z obrazków z testu TAT; p oczekuje, że q wykona to zadanie lepiej niż on sam, ponieważ q przewyższa go intelektualnie.

Druga część wywiadu dotyczyła tego etapu. Respondenci proszeni byli o wyobrazenie sobie sytuacji, w której przedstawione im wcześniej osoby mają wspólnie wykonać zadanie grupowe. Następnym etapem był opis domniemanych interakcji zachodzących pomiędzy tymi osobami.

3. Przydzielenie (*assignment*) – jednostka zaczyna wierzyć (lub zachowywać się tak, jakby wierzyła), że poczynione przez nią na poprzednich etapach przypuszczenia są zgodne ze stanem faktycznym.

Przykład: p wierzy, że q ma większą niż on wyobraźnię, że widzi więcej na karcie TAT.

4. Decyzja (*decision*) – schemat oczekiwań zostaje zamieniony w faktyczne działanie.

Przykład: ponieważ p wierzy, że q jest lepszy w tym zadaniu, często pyta q o opinię, czyni mniej sugestii, opiera swoją ocenę o sugestie q etc.

W przypadku, gdy zadanie jest bezpośrednio związane z umiejętnościami tradycyjnie przypisywanymi danej cesze statusowej (różniacej obu aktorów), aktywacja jest wystarczająca, aby stworzyć odpowiedni schemat oczekiwań i bezpośrednio po niej następuje poziom decyzji.

Elementarna sytuacja statusowa jest więc sytuacją, w której występuje możliwie najmniejsza liczba zmiennych mogących mieć wpływ na status i na sposób zachowania jednostek podczas rozwiązywania przydzielonego zadania (Berger 1977).

3.3 Szeroka i wąska cecha statusowa⁵ (diffuse and specific status characteristic)

Punktem wyjścia dla definiowania zarówno szerokiej jak i wąskiej cechy statusowej są trzy podstawowe założenia:

1. Różne jednostki różnie definiują poziom danej cechy statusowej.

Przykład: W jednym ze stanów w Brazylii rozróżnia się 8 kolorów skóry, w większości Stanów Zjednoczonych tylko dwa.

2. Różne jednostki różnie oceniają ten sam poziom danej cechy statusowej.

Przykład: podeszły wiek w wielu kulturach Afryki jest traktowany z szacunkiem, natomiast w kulturze euroatlantyckiej bywa uznawany za oznakę niedołążności.

3. Różne jednostki kojarzą różne znaczenia z tym samym poziomem danej cechy statusowej.

Przykład: czarny kolor skóry może oznaczać niższość/upośledzenie w USA, a nie ma żadnego znaczenia w Nigerii.

Z założeń tych wynika, że aby mówić o znaczeniu jakiejś cechy statusowej, konieczne jest odwołanie się do perspektywy konkretnego aktora, do znaczenia, jakie cecha ta ma dla niego.

⁴ Wykaz cech charakterystycznych dla stereotypowych kobiet i stereotypowych mężczyzn za: Brannon, L. 2002. *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: GWP.

⁵ Tłumaczenie pojęć za: Kojder, A. (red. nauk) 1998 – 2005. *Encyklopedia socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.

Każdy aktor wchodząc w określoną sytuację społeczną (a także tworząc pewne własne oczekiwania przed wejściem w nią) opisuje osoby biorące w niej udział w kategoriach zestawu pewnych cech statusowych (np. płeć, wykształcenie, zawód, wiek). Każda z tych cech statusowych może występować przynajmniej w dwóch stanach (*states*) (np. kobieta, mężczyzna; wykształcenie podstawowe, wyższe itp.). Każdy ze stanów może być wartościowany (np. wyższe wykształcenie jest oceniane lepiej niż podstawowe). W tym miejscu pojawia się wspomniane zróżnicowanie zarówno indywidualne jak i kulturowe. Z pewnymi z takich cech łączą się bowiem stany oczekiwań, zaś inne cechy są ich pozbawione – dlatego też można mówić o cechach znaczących lub nieznaczących społecznie.

Aby pewna cecha statusowa została uznana za szeroką (dla danego aktora w danej sytuacji społecznej) spełnione muszą zostać trzy warunki:

1. Cecha ta występuje przynajmniej w dwóch stanach, które aktor odmiennie ocenia.
2. Aktor wiąże ogólne oczekiwania z każdym z tych stanów.
3. Aktor wiąże z każdym z tych stanów statusu odrębne zespoły oczekiwań co do określonych zdolności lub cech (Kojder 1998 – 2005).

Szeroką cechą statusową należy odróżnić od wąskiej cechy statusowej (*specific characteristic*). Za cechę wąską uznana zostanie taka cecha, która jest znacząca tylko w pewnych konkretnych i możliwych do określenia sytuacjach (wiążących się najczęściej z rozwiązywaniem konkretnych problemów). Przykładem wąskiej cechy statusowej są zdolności matematyczne, które mają znaczenie tylko przy rozwiązywaniu problemów związanych z matematyką. Cechą szeroką nazwana zostanie zaś taka cecha, której stany są oceniane i kojarzone z różnymi cechami wąskimi, jak i generalnymi stanami oczekiwań (Berger 1977).

3.4 Sytuacja zadania zbiorowego (collective-task situation)

Na rozkład statusów w danej sytuacji wpływa nie tylko dobór aktorów, ale też sama sytuacja. Stany oczekiwań pojawiają się przeważnie w sytuacji, którą Berger nazywa sytuacją zadania zbiorowego. Zadania zbiorowe mają zazwyczaj cztery podstawowe cechy wspólne:

1. Istnieją przynajmniej dwa możliwe wyniki.
2. Wkład poszczególnych członków grupy w rozwiązywanie zadania wpływa na wynik (\Rightarrow *task*).
3. Członkowie wierzą, że istnieją wyniki lepsze i gorsze, że występuje gradacja możliwych wyników (\Rightarrow oceniane, *valued*).
4. Wynik jest wynikiem zbiorowym, wkład poszczególnych członków grupy jest w jakiś sposób sumowany do jednego, wspólnego wyniku; podejmowanie decyzji o działaniach ma charakter grupowy, a każdemu z aktorów zależy na sukcesie grupy (\Rightarrow zbiorowe, *collective*).

3.5. Obserwowalny porządek władzy i prestiżu (observable power and prestige order)

Na podstawie badań prowadzonych nad grupami rozwiązującymi zbiorowe, oceniane zadania, wyróżniono 4 podstawowe typy zachowań związanych z tym procesem:

1. Możliwości uczestnictwa w dyskusji o zadaniu lub problemie, nad którym pracuje grupa (*action opportunities*) – możliwości działania stwarzane jednemu z aktorów społecznych przez innego aktora; zaliczyć tu można między innymi: pytania, pytające spojrzenia, oferowanie możliwości wniesienia wkładu w rozwiązanie zadania grupowego.
2. Faktyczne próby przedstawienia gotowego rozwiązania problemu (*performance outputs*) – próby wniesienia wkładu w ukończenie zadania takie jak: dostarczanie informacji, sugestii, opinii.
3. Oceny prezentowanych pomysłów (*reward actions*) – komunikowane oceny osób lub ich działań takie jak: otwarta zgoda z jakąś z tez, pochwała, dyskusja nad czymś pomysłem.
4. Przyjęcie lub odrzucenie wpływu – zmiana oceny lub opinii pod wpływem niezgody drugiego z aktorów.⁶

Wyżej wymienione typy zachowań uznać należy za efekt leżącej u ich podstaw struktury wzajemnych oczekiwań. Sama struktura nie jest dostępna empirycznie, jednak możemy wyraźnie

⁶ Tłumaczenie pojęć za: Tuner, J.H 2004. *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

obserwować jej przejawy. Dlatego też można mówić o obserwowalnym porządku władzy i prestiżu. Na tej podstawie można też określić pozycję danego aktora w obserwowalnym porządku władzy i prestiżu: im wyższe prawdopodobieństwo (w porównaniu z innym aktorem) otrzymywania możliwości do działania, pozytywnej oceny działań, podejmowania działań zmierzających do uzyskania wyniku i wreszcie im mniejsza podatność na wpływ – tym wyższa pozycja w obserwowalnym porządku władzy i prestiżu (Berger 1977).

W opisanym powyżej drugim etapie badania, który odnosił się do etapu odniesienia w procesie organizacji statusów, szczególny nacisk położony został właśnie na oczekiwania dotyczące czterech aspektów obserwowalnego porządku władzy i prestiżu. Analizie w tej części poddane zostały różnice, jakie występują w tym porządku ze względu na rodzaj gramatyczny nazwy zawodu.

4 Standardowa procedura eksperymentalna stosowana w badaniach nad stanami oczekiwań

W swoich badaniach nad procesem kształtowania się i działania stanów oczekiwań Berger stosował ściśle określoną procedurę, dzięki której możliwe było porównywanie wyników uzyskiwanych w różnych warunkach i przez różnych badaczy. Ponieważ procedura ta stanowiła źródło inspiracji dla procedury zastosowanej we wspomnianych badaniach, istotne wydaje się omówienie jej przebiegu.

Dwie osoby o równym statusie zostają zamknięte w dwóch sąsiadujących pomieszczeniach. Badani nie widzą się nawzajem, a wszelkie informacje na swój temat uzyskują za pośrednictwem badacza. W ten sposób badacz może manipulować informacjami zarówno na temat wąskich, jak i szerokich cech statusowych. Ze względu na zamierzenia badań dotyczących wpływu rodzaju gramatycznego nazwy zawodu na status społeczny istotna jest jedynie manipulacja szeroką cechą statusową. Przebiega ona w następujący sposób: do badań zostaje wybrana cecha, która ma przynajmniej trzy poziomy (np. w społeczności akademickiej: magister, doktor, profesor), obie badane osoby mają ten sam, środkowy poziom danej cechy. Manipulacja polega na udzieleniu im obu informacji typu: „Widzę, że jeden z was jest doktorem, a drugi profesorem/magistrem”. Celem eksperymentu jest obserwacja zmian stanów oczekiwań w zależności od relacji statusowych, jakie zachodzą w danej parze.

Badani mają rozwiązać zadanie, które jest dwuznaczne, binarne i polega na podejmowaniu decyzji. Jest ono również, tak jak to tylko możliwe, odległe od codziennych doświadczeń badanych. Zadanie składa się z serii identycznych decyzji – podzadań (*trials*), które oznaczają konieczność wyboru jednego z dwóch alternatywnych rozwiązań. Każdy badany początkowo podejmuje decyzję sam. Następnie informacja na temat jego decyzji zostaje przez badacza przekazana drugiemu badanemu. Później badani podejmują ostateczną decyzję.

Tylko ostateczna decyzja jest istotna dla końcowego wyniku. Badanym nie jest dostarczana żadna informacja zwrotna na temat ostatecznej decyzji drugiego badanego, ani żadna opinia badacza na temat podjętej przez nich decyzji. Nie ma żadnych obiektywnych kryteriów, przy pomocy których można by ocenić prawidłowość dokonywanych przez badanych wyborów – nie ma prawidłowych i nieprawidłowych odpowiedzi. Jednak badani są informowani, że jedna z alternatyw jest lepsza od drugiej. Badani są również zachęceni, aby podejmować ostateczną decyzję w sposób zorientowany na grupę (*collectively oriented*). Badacz informuje ich, że pierwszy wybór nie ma znaczenia i służy jedynie wymianie wstępnych informacji między badanymi na temat tego, jaki wybór jest ich zdaniem prawidłowy. Mówi im się także, że nie powinni się wahać ze zmianą pierwotnego wyboru na podstawie informacji o wyborze partnera.

Wyniki eksperymentu opierają się na pomiarze akceptacji lub odrzucenia wpływu drugiego z badanych w przypadku, gdy pierwotne decyzje są sprzeczne (lub gdy badani posiadają od badacza informacje, że ich pierwotne wybory były sprzeczne). W ten sposób zmierzony zostaje jeden z aspektów obserwowalnej struktury władzy i prestiżu. Wszystkie pozostałe jego aspekty są kontrolowane przez badacza (Berger 1977).

Wspomniana już wyżej druga faza badania zainspirowana została tą procedurą badawczą. Badanym osobom prezentowane było zadanie, w charakterze podobne do zadań, których używał Berger, a więc posiadające dwa równie dobre rozwiązania, a także niezwiązane w żaden sposób

z umiejętnościami, czy cechami przypisywanymi potocznie poszczególnym zawodom. Następnie respondenci informowani byli, że osoby, których wizytówki widzą, mają rozwiązać przedstawione zadanie. Sytuacja, w której miały wykonywać zadanie miała wszelkie cechy tego, co Berger nazywał sytuacją zadania zbiorowego – a więc przedstawione na wizytówkach osoby wiedziały, że tylko jedno z możliwych rozwiązań jest właściwe, a także, że istotne jest znalezienie właściwej odpowiedzi, nie zaś to, która z nich ostatecznie wybierze właściwą odpowiedź. Dodatkowo respondenci byli informowani, że obie osoby są zmotywowane do znalezienia dobrego rozwiązania, a także, że przed spotkaniem każda z nich rozwiązywała to zadanie indywidualnie i zdecydowały się na dwie przeciwne opcje. Następnie proszono ich o swobodny opis swoich wyobrażeń na temat interakcji pomiędzy osobami, których dane znajdują się na wizytówkach.

5 Aplikacja teorii stanów oczekiwań do badań własnych

Pierwsza z opisanych powyżej część wywiadu dała możliwość udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy respondenci wiążą odmienne oczekiwania dotyczące określonych zdolności lub cech z każdym ze stanów statusu (jako stan statusu rozumiany jest tu rodzaj gramatyczny nazwy zawodu osoby prezentowanej w badaniu). Tym samym umożliwiło to odpowiedź na pytanie, czy rodzaj gramatyczny nazwy zawodu może zostać uznany za szeroką cechę statusową. Część druga pokazała, jak rodzaj gramatyczny różnicuje prestiż. Pozwoliła także udzielić odpowiedzi na pytanie o kierunek zależności między rodzajem gramatycznym zawodu a przypisywanym danej osobie prestiżem. Porównanie wypowiedzi badanych osób dotyczących poszczególnych par zawodów umożliwiło pokazanie wpływu, jaki na przypisywany prestiż ma końcówka morfologiczna nazwy zawodu oraz poziom zfeminizowania lub zmaskulinizowania danego zawodu. Zaś porównanie wypowiedzi poszczególnych respondentów pozwoliło ustalić wpływ zmiennych socjodemograficznych na powyższe zagadnienie.

6 Jakościowy wywiad badawczy

Innym dylematem o charakterze metodologicznym, przed którym staje każdy, kto chce badać rzeczywistość społeczną jest wybór odpowiedniej metody badawczej. Z jednej strony musi ona zapewniać zebranie materiału, który będzie tak dokładnie, jak to tylko możliwe, oddawał stan badanego wycinka rzeczywistości. Z drugiej – musi być realizowalna w warunkach i przy użyciu środków, które w danym momencie posiada badacz. Jednak wybór metody badawczej, a w szczególności rozstrzygnięcie między metodami jakościowymi a ilościowymi, wiąże się też z określonymi implikacjami natury filozoficznej. Dlatego też kolejnym istotnym czynnikiem, który powinien mieć wpływ na wybór metody są osobiste przekonania badacza, bądź też paradygmat związany z koncepcją teoretyczną, na której opiera się w swoich badaniach. Zatem wybierając sposób badań należy uwzględnić wiele czynników, takich jak możliwość dotarcia do prawdy przy jego pomocy, warunki techniczno-organizacyjne, plusey i minusy danej metody w kontekście konkretnego tematu badań, a także implikacje filozoficzne, które wybór ten za sobą pociąga.

Metodą badawczą, która użyta została w badaniach nad przenoszeniem statusu społecznego przez rodzaj gramatyczny nazwy zawodu był jakościowy, zogniskowany wywiad badawczy. Jednak przed przejściem do uzasadnienia tego wyboru i przydatności wyżej wymienionej metody w prowadzonych badaniach, zasadne wydaje się przyjrzenie się filozoficznemu kontekstowi badań jakościowych, a także dokładne zdefiniowanie samego pojęcia.

7 Filozoficzny kontekst badań jakościowych

Jakościowe badania w naukach społecznych, w tym jakościowy wywiad badawczy, mają swoje korzenie w czterech kierunkach filozoficznego myślenia – myśli ponowoczesnej, hermeneutyce, fenomenologii i dialektyce (Kvale 2004).

Myśl ponowoczesna charakteryzuje się brakiem wiary w uniwersalne systemy myśli, załamaniem uniwersalnych narracji uzasadniających, oraz naciskiem na kontekst lokalny, na językowo-społeczną konstrukcję świata. Pojęcie wiedzy jako zwierciadła rzeczywistości

zastąpione zostaje pojęciem społecznej konstrukcji rzeczywistości. Wiedza rozumiana jest jako pewna konstrukcja charakteryzująca się związkiem z rozmową i językiem, narracyjnością, zależnością od kontekstu oraz relacyjną naturą jej tworzenia. Warto podkreślić duże znaczenie, jakie przypisuje się językowi w myśleniu ponowoczesnym. To język konstruuje i ustanawia rzeczywistość, a każdy język konstruuje rzeczywistość na swój własny sposób. Jest on zarówno narzędziem prowadzenia badań (w tym wywiadu jakościowego) jak i przedmiotem późniejszej interpretacji.

Hermeneutyka jest nauką o interpretacji tekstów, której celem jest uzyskanie trafnego i powszechnego zrozumienia sensu tekstu. Jest zatem ważna z dwóch powodów – po pierwsze objaśnia dialog tworzący tekst wywiadu, po drugie zaś rozjaśnia późniejszy proces interpretacji wytworzonych tekstów. Przebieg interpretacji w hermeneutyce obrazuje koło hermeneutyczne. Rozumienie tekstu odbywa się przez ustalenie sensu poszczególnych części w oparciu o przewidywania dotyczące całościowego sensu tekstu, zaś bliższe ustalenie sensu poszczególnych części zmienia przewidywany pierwotnie sens całości, co z kolei wpływa na sens poszczególnych części, etc.

W opisie fenomenologicznym przyjmuje się, że jedyną ważną rzeczywistością jest rzeczywistość spostrzegana przez ludzi. Ważne jest zarówno to, co pojawia się w świadomości podmiotu, jaki i sposób, w jaki się to pojawia. Opis ten jest próbą szczegółowego przedstawienia treści i struktury świadomości podmiotu, uchwycenia jakościowego zróżnicowania ich przeżyć i rozjaśnienia ich sensów. Metoda fenomenologiczna związana jest z opisem, poszukiwaniem esencji i redukcją fenomenologiczną. Jest więc raczej opisem niż wyjaśnianiem czy analizą, który przechodzi od poszczególnych, oddzielnych fenomenów do ich wspólnej esencji, zwieszając przy tym wszelkie uprzedzenia bądź wcześniejsze sądy.

Dialektyka jest badaniem wewnętrznych sprzeczności, które są uznawane za siłę napędową wszelkiej zmiany. Akcent pada w niej, na to, co nowe i co się rozwija. Ze względu na przyjętą koncepcję świata społecznego, który rozwija się przez sprzeczności, istotne staje się odkrycie nowych tendencji rozwojowych. Ponieważ świat społeczny podlega nieustannym zmianom i rozwojowi, wiedza jest nieodłącznie związana z działaniem.

Widać zatem, że źródła filozoficzne, na których opierają się jakościowe metody badawcze są bardzo zróżnicowane. Jednak wszystkie one prowadzą do postawienia danych o charakterze jakościowym ponad te o charakterze ilościowym. A także do przekonania, że opis swoich stanów świadomości przez samych badanych lepiej oddaje pewne aspekty rzeczywistości, niż wybór jednej, z góry przygotowanych przez badacza, odpowiedzi. Jedną z metod, która pozwala na zebranie danych o charakterze jakościowym jest właśnie pogłębiony, zogniskowany wywiad badawczy.

8 Definicje jakościowego wywiadu badawczego

Tak jak zróżnicowane są źródła filozoficzne podejścia jakościowego, tak również definicje wywiadu jakościowego różnią się od siebie. Jedne zwracają uwagę na to, co dzieje się podczas wywiadu, na efekty, które są dzięki niemu uzyskiwane. Inne dostarczają opisu czysto technicznego, dotyczącego sposobu przeprowadzania takiego wywiadu, a także stopnia jego ustrukturywania. Istnieją też podejścia, w których używa się nieco innego nazewnictwa, a także wprowadza rozróżnienie na wywiad zogniskowany i wywiad nieukierunkowany – oba będące odmianami jakościowego wywiadu badawczego. Oto kilka przykładowych definicji tej metody badawczej:

- Jakościowy wywiad badawczy jest miejscem, gdzie dokonuje się konstrukcja wiedzy (*podejście ponowoczesne*) (Kvale 2004)
- „Wywiad zogniskowany – rodzaj wywiadu osobistego, w którym porusza się tematy istotne z punktu widzenia hipotezy badawczej, a respondentom zostawia się duży margines swobody w wyrażaniu swoich poglądów” (Nachmias 2001)
- „Jakościowy wywiad badawczy jest rozmową o świecie przeżywanym przez człowieka, gdzie dyskurs ustny zostaje dalej przekształcony na tekst, a dalej poddawany jest interpretacji” (Kvale 2004)

- Jakościowy wywiad badawczy jest działaniem badawczym, którego „celem jest uzyskanie szczegółowych informacji od jednego respondenta, bez wpływu osób trzecich (...) ma nieustrukturalizowaną formę i pozostawia pełną swobodę wypowiedzi respondentowi” (Nikodemka-Wołowik 1999)
- „Wywiad jakościowy jest interakcją między prowadzącym wywiad a respondentem. Prowadzący ma w nim ogólny plan badania, lecz nie jest to konkretny zestaw pytań, które należy zadać z użyciem konkretnych słów i w ustalonym porządku (...) jest w zasadzie rozmową, której prowadzący nadaje ogólny kierunek i kładzie szczególny nacisk na pewne tematy poruszane przez respondenta” (Babbie 2003)
- „Wywiad nieukierunkowany – najmniej ustrukturalizowana forma wywiadu, w której badacz nie kieruje się wcześniej ustalonym planem, a także nie zadaje pytań w ustalonej kolejności. Badacz może swobodnie wybierać obszary badania i zadawać specyficzne pytania w trakcie wywiadu” (Nachmias 2001)
- „Jakościowy wywiad badawczy jest działaniem badawczym, którego celem jest uzyskanie opisów świata przeżywanego osób udzielających wywiadu w odniesieniu do interpretacji sensów opisywanych fenomenów” (Kvale 2004)

W badaniach nad rodzajem gramatycznym nazwy zawodu jako nośnikiem statusu społecznego jakościowy wywiad badawczy był rozumiany jako interakcja między badaczem a respondentem, której celem jest uzyskanie opisów świata przeżywanego osób badanych. Jeśli chodzi o strukturę, zbliżony był do tego, co Nachmias charakteryzuje, jako wywiad zogniskowany. Wskazuje on na 4 cechy takiego wywiadu:

1. „Odbywa się z udziałem tych respondentów, o których wiadomo, że mają określone doświadczenia.
2. Odwołuje się do sytuacji, które były analizowane przed rozpoczęciem wywiadu.
3. Przeprowadzany jest zgodnie z planem, który określa tematy istotne z punktu widzenia hipotezy badawczej.
4. Skupia się na tych doświadczeniach badanych osób, które dotyczą badanej sytuacji” (Nachmias 2001)

Zatem badane osoby wybrane zostały w sposób celowy, zaś w trakcie badania rejestrowana była swobodna odpowiedź respondentów na pytania zadawane jednak w kolejności określonej wcześniej przez badacza.

9 Uzasadnienie użycia jakościowego wywiadu badawczego w badaniach nad rodzajem gramatycznym nazwy zawodu jako nośnikiem statusu społecznego

Za użyciem jakościowego wywiadu badawczego we wspomnianych badaniach przemawia przede wszystkim fakt, że koncepcja teoretyczna, na której były one oparte, odnosi się do zjawisk zachodzące w świadomości badanego podmiotu. Jak pisze Jacek Szmatka: „ (...) owe [społeczne i kulturowe, uwarunkowane sytuacyjnie] układy odniesienia nabierają znaczenia dopiero w percepcji aktorów. To, w co oni wierzą lub co uznają za prawdziwe w odniesieniu do sytuacji, może okazać się ważniejsze od obiektywnych charakterystyk niespójnej sytuacji” (Kojder 1998 – 2005). Pogłębiony wywiad jakościowy zachowuje większą (niż na przykłady wywiad kwestionariuszowy) wrażliwość na zjawiska związane z percepcją czy świadomością badanych. Analiza swobodnej wypowiedzi osoby badanej dokładnie oddaje sposób jej percepcji i to, co nabiera w niej wagi.

Celem badań było pokazanie wpływu języka na zjawisko spoza sfery językowej, jakim jest przypisywanie statusu społecznego. Narzędzia jakościowe pozwalają z jednej strony znacznie bardziej skoncentrować się na języku, jakiego używa badana osoba, z drugiej zaś pozwalają minimalizować wpływ języka badacza na odpowiedzi respondenta. Zatem analiza swobodnej wypowiedzi respondenta pozwala na przykład wychwycić używane przez badaną osobę słowa o nacechowaniu emocjonalnym lub pewne konstrukcje świadczące o afektywnym stosunku do przedmiotu badania. Zaś dzięki formie badań, jaką jest swobodna rozmowa możliwe jest doprecyzowanie i ewentualne wyjaśnienie nieporozumień, które mogą wynikać ze sposobu formułowania pytań. Jeśli zaś badacz dostrzeże, że odpowiedź respondenta w istotny sposób

odbiega od potrzeb badania, ma możliwość ponownego sformułowania pytania i tym samym uzyskania potrzebnych mu danych.

Badane zjawisko wymaga dokładnego przyjrzenia się percepcji badanych, jak również zrezygnowania ze zdroworozsądkowych przekonań i stereotypowego sposobu myślenia. Jak zauważa Kvale: „wywiad [jakościowy], który wykraczając poza powierzchniową warstwę zjawiska, wchodzi głębiej, aniżeli zdroworozsądkowe rozumienie i pobudza proces refleksji odnośnie fenomenów poddanych badaniu” (Kvale 2004). Dlatego też znajduje on zastosowanie w tych badaniach. Dzięki skoncentrowaniu się na swobodnych skojarzeniach badanych osób z bodźcem, którym jest nazwa zawodu, możliwe jest dotarcie do tego, co faktycznie dzieje się w ich świadomości.

„Jakościowe badanie przeżyć podmiotów jest podstawą bardziej abstrakcyjnych, naukowych badań świata społecznego” (Kvale 2004). Badania te miały charakter eksploracyjny, nie były one weryfikacją pewnego zbioru hipotez, a jedynie próbą przyjrzenia się pewnemu zjawisku występującemu w świecie społecznym. Tym samym mogą one stanowić podstawę do dalszych badań dotyczących kwestii bardziej szczegółowych lub badań na szerszą skalę dających podstawę do formułowania uogólnień.

10 Dobór nazw zawodów

Ostatnimi dwoma czynnikami, które wpłynęły na kształt badań nad rodzajem gramatycznym jako nośnikiem statusu społecznego są: sposób, w jaki dobrane zostały nazwy zawodów poddanych badaniu oraz sposób doboru respondentów. Innymi słowy – dobór zmiennych, których wpływ na badane zagadnienie był poddawany analizie.

Zamierzeniem badań, jak wspomniano na początku, było stwierdzenie, jaki wpływ na postrzeganie i pozycję kobiety ma rodzaj gramatyczny nazwy zawodu, która jest przez nią używana. Czy jest tak, że używanie nazw żeńskich wiąże się z „odczuwaniem żeńskiej profesji jako gorszej bądź mniej poważnej” (Jadacka 2005)? Jeżeli tak, to czy dzieje się tak w przypadku wszystkich zawodów i wszystkich form żeńskich? Jeżeli nie, to co różnicuje to „odczuwanie”? Poszukiwanie odpowiedzi na te pytania wymagało sformułowania jakichś hipotez dotyczących tego, co może być wspomnianym już czynnikiem różnicującym. Było to konieczne, aby nadać badaniom empirycznym określony kierunek, ograniczyć poszukiwanie zależności do kilku zmiennych, które można objąć jednym badaniem. Jako takie zmienne wybrane zostały końcówki morfologiczne używane do tworzenia nazw żeńskich, stopień feminizacji bądź maskulinizacji danego zawodu oraz pewne cechy respondentów.

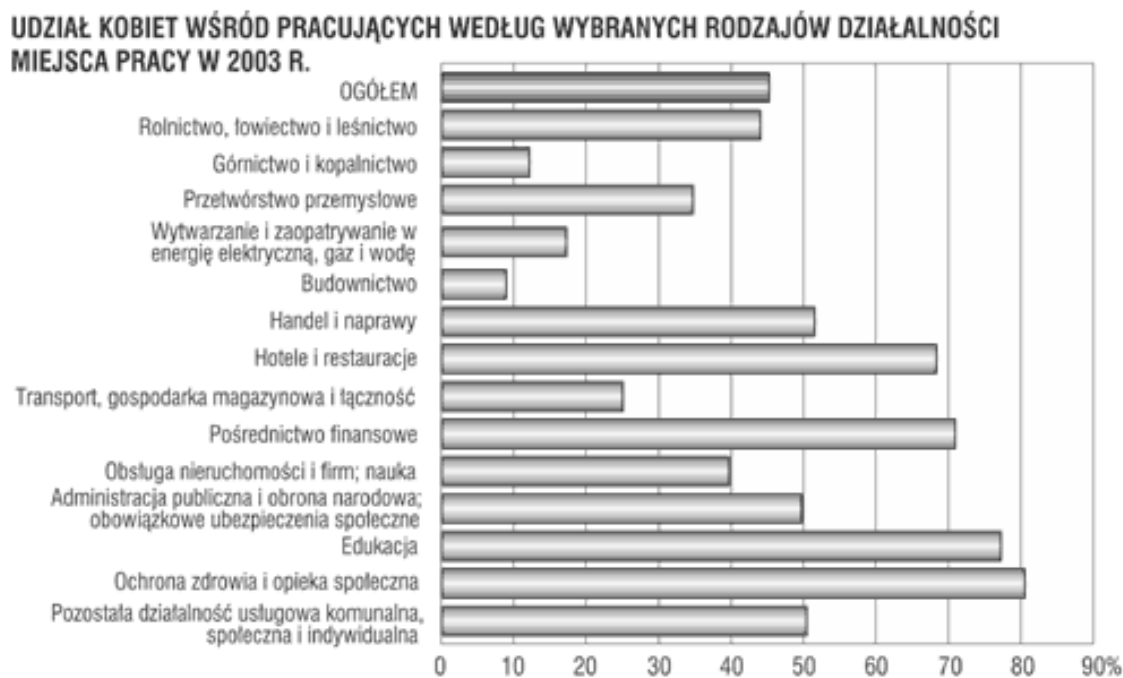
Jako że w języku polskim nazwy żeńskie tworzone są za pomocą kilku różnych formantów, można przypuszczać, że będą one miały wpływ na postrzeganie danej nazwy. Przypuszczenie to opiera się z jednej strony na opisanym w literaturze⁷ zjawisku symbolizmu dźwiękowego. Skoro jest tak, że określone głoski wywołują u odbiorców pewne skojarzenia związane z kształtem, wielkością, barwą czy smakiem, to przypuszczać można również, że sekwencje głosek w poszczególnych formantach mogą mieć wpływ na odbiór całego słowa. Z drugiej strony interesujące wydaje się również pytanie, czy zachodzi jakakolwiek interakcja między różnymi znaczeniami przenoszonymi przez jeden formant. Pytanie to dotyczy szczególnie formantu -ka, który używany jest nie tylko do tworzenia żeńskich nazw zawodów, ale także do tworzenia żeńskich form deminutywnych (Grzegorzczkowska 1984). Jeśli więc zachodzi interakcja między różnymi znaczeniami przenoszonymi przez ten sam formant – nazwy żeńskie utworzone przy pomocy formantu -ka powinny być postrzegane jako mniej poważne, czy też mniej prestiżowe od pozostałych.

⁷ Porównaj na przykład: Nuckolls, J.B 1999. *The case for sound symbolism*. Annual Reviews; Gordon, M., Heath, J. 1998. *Sex, Sound Symbolism, and Sociolinguistics*. Current Anthropology Vol. 39; Yorkston, E., Menon, G. 2004. *A Sound Idea: Phonetic Effects of Brand Names on Consumer Judgments*. Journal of Consumer Research, Vol. 31.

Wydawnictwa normatywne w latach siedemdziesiątych zalecały stosowanie nazw żeńskich w przypadku, kiedy są one dobrze utrwalone i funkcjonują od dawna w języku.⁸ Można przypuszczać, że dzieje się tak szczególnie w przypadku zawodów, które w większości są wykonywane przez kobiety. Nasuwa się więc pytanie, na ile stopień feminizacji danego zawodu ma wpływ na postrzeganie żeńskiej formy jego nazwy. Można przypuszczać, że w przypadku zawodów wykonywanych w większości przez kobiety, forma męska będzie budzić zdziwienie, a może nawet negatywne emocje lub obie formy (męska i żeńska) będą postrzegane jako podobne, niosące podobne skojarzenia i tym samym nie różniące się nacechowaniem statusem. Z kolei formy żeńskie od nazw zawodów wykonywanych głównie przez mężczyzn mogą wydawać się nienaturalne czy nawet śmieszne, a tym samym nacechowane negatywnie jeśli chodzi o kategorię prestiżu.

10.1 Feminizacja i maskulinizacja

Jako wskaźnik feminizacji i maskulinizacji w tych badaniach wybrany został udział kobiet wśród osób pracujących w danym zawodzie. Danych na ten temat dostarcza opracowanie Głównego Urzędu Statystycznego: „Kobiety i mężczyźni na rynku pracy”⁹. Wyniki prezentuje poniższy wykres:

źródło: www.stat.gov.pl

W badaniach za sfeminizowane uznano te grupy zawodowe, w których udział kobiet przekracza 60%. Są to:

1. Ochrona zdrowia i opieka społeczna
2. Edukacja
3. Pośrednictwo finansowe
4. Hotele i restauracje.

⁸ Porównaj: Satkiewicz, H., Buttler, D., Kurkowska H. 1973. *Kultura języka polskiego*. Warszawa: PWN.

⁹ Źródło: www.stat.gov.pl.

Za grupy zmaskulinizowane uznano te, w których udział kobiet nie przekracza 40%, a mianowicie:

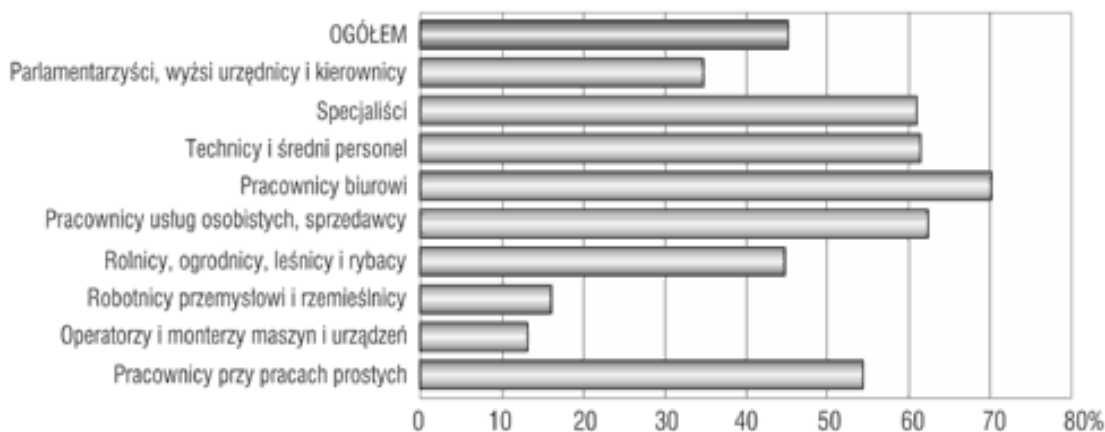
1. Budownictwo
2. Górnictwo i kopalnictwo
3. Transport, gospodarka maszynowa i łączność
4. Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię, gaz i wodę
5. Operatorzy oraz monterzy maszyn i urządzeń
6. Przetwórstwo przemysłowe.

Za neutralne pod względem płci uznano te grupy, w których udział kobiet jest większy niż 40%, nie przekracza jednak 60%. Na tej podstawie zaliczono tu:

1. Administrację publiczną, obronę narodową, obowiązkowe ubezpieczenia społeczne
2. Handel i naprawy
3. Obsługę nieruchomości i firm; naukę
4. Pozostałą działalność usługową komunalną, społeczną i indywidualną.

Dla uzyskania pełniejszego obrazu użyto danych dotyczących udziału kobiet w poszczególnych grupach zawodowych¹⁰. Przedstawia je poniższy wykres:

UDZIAŁ Kobiet W OGÓLNEJ LICZBIE PRACUJĄCYCH W DANEJ GRUPIE ZAWODOWEJ W 2003 R.

źródło: www.stat.gov.pl

Również w tym przypadku za sfeminizowane uznane zostały te grupy zawodowe, w których udział kobiet przekracza 60%, a więc:

1. Pracownicy biurowi
2. Specjaliści
3. Technicy i średni personel
4. Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy.

Podobnie, do zmaskulinizowanych grup zawodowych zaliczone zostały te, w których udział kobiet nie przekracza 40%, czyli:

1. Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy
2. Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń
3. Parlamentarzyści, wyżsi urzędnicy i kierownicy.

Jako neutralne pod względem płci zakwalifikowano grupy, w których udział kobiet jest większy niż 40%, ale nie przekracza 60%, a zatem:

1. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy
2. Pracownicy przy pracach prostych.

¹⁰ Dokładna lista zawodów zaliczających się do poszczególnych grup zawodowych – patrz: „Klasyfikacja zawodów i specjalności” wprowadzona Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r.; źródło: www.zus.pl.

Wybór zawodów mieszczących się w wyżej określonych kategoriach pozwolił na zbadanie zależności między postrzeganiem żeńskiej nazwy tych zawodów a procentowym udziałem kobiet wśród osób je wykonujących. Innymi słowy umożliwiło to określenie czy istnieje zależność między stopniem sfeminizowania bądź zmaskulinizowania zawodu a postrzeganiem żeńskiej formy jego nazwy.

10.2 Końcówki morfologiczne

Spośród sufiksów używanych do tworzenia nazw żeńskich od nazw męskich w języku polskim wybrane zostały te, które używane są przy tworzeniu nazw zawodów, a więc:

- ka
- yni
- ina
- owa

oraz zmiana paradygmatu.

Użycie w badaniu nazw zawodów tworzonych przy pomocy wszystkich formantów występujących w tej funkcji (tworzenie żeńskich nazw zawodów od nazw męskich) pozwoliło na całościowe zbadanie problemu, a także stwarzało możliwość wykrycia zależności między końcówką morfologiczną a postrzeganiem osoby posługującej się żeńską formą nazwy zawodu utworzoną przy jej pomocy.

10.3 Wybrane nazwy zawodów

Zależność wybranych do badania nazw zawodów od opisanych powyżej zmiennych przedstawia poniższa tabela:

		ZAWÓD		
		SFEMINIZOWANY	NEUTRALNY	ZMASKULINIZOWANY
KOŃCÓWKA MORFOLOGICZNA	-ka	nauczyciel / nauczycielka	fryzjer / fryzjerka	monter / monterka
	-yni	wychowawca / wychowawczyni	dozorca / dozorczyni	zegarmistrz / zegarmistrzyni
	-ina		starosta / starościna	sędzia / sędzina
	-owa		krawiec / krawcowa	
	-a	księgowy / księgowa położny / położna	woźny / woźna	

11 Dobór próby

Ostatnim czynnikiem, który nadał kształt metodologiczny badaniom nad wpływem rodzaju gramatycznego nazwy zawodu na status społeczny był dobór próby badawczej. Miała ona z założenia charakter niereprezentatywny. Celem badań było naszkicowanie pewnego zjawiska, pokazanie jego wielości i złożoności, nie zaś szczegółowa analiza statystyczna, która może prowadzić do uogólnień na całą populację. S. Kvale w swojej książce zaleca: „jeśli celem badania jest zyskanie ogólnej wiedzy, należy koncentrować się na kilku (...) studiach przypadku” (Kvale 2004). Idąc za tym zaleceniem, do badań wybrano osoby będące reprezentantami pewnych kategorii, różniących się ze względu na cechy, które uznane zostały za istotne w tym badaniu.

11.1 Metoda doboru próby

Dobór próby odbywał się w dwóch etapach. W pierwszym, miał on charakter doboru kwotowego, który Earl Babbie definiuje jako stworzenie pewnej tabeli lub macierzy opisującej cechy badanych osób istotne ze względu na cele badania (Babbie 2003). Dobór taki umożliwia wybór respondentów będących przedstawicielami określonych, różniących się od siebie kategorii, które później mają zostać porównane w procesie analizy. Jednak, ponieważ wybrane cechy stanowią tylko wycinek całościowej charakterystyki badanej populacji, dobór na tej podstawie nie ma znamion reprezentatywności.

W drugim etapie do każdego z pól stworzonej już tabeli został dobrany jeden respondent. Dobór ten można nazwać za Nachmiasem próbą okolicznościową, którą definiuje on następująco: „[jest] to próba, którą tworzą osoby łatwo dostępne. Profesorowie college’u mogą wybrać studentów ze swoich grup; badacz może wybrać pierwsze 200 osób, które spotka na ulicy i które wyrażą zgodę na przeprowadzenie wywiadu” (Nachmias 2001). W przypadku tych badań empirycznych wybrane zostały pierwsze osoby odpowiadające cechom wybranej kategorii, które wyraziły zgodę na udział w badaniach. Również ten etap doboru próby nie zapewnia jej reprezentatywności, na co zwraca uwagę Babbie: „[stosując tę metodę] trzeba zachować wielką ostrożność w uogólnianiu wniosków z tak uzyskanych danych” (Babbie 2003). Ostrożność ta została zachowana przy przeprowadzaniu analizy, a w szczególności przy wyciąganiu wniosków.

Jednak warto zwrócić uwagę na przytoczone przez Kvale dwa argumenty przemawiające za możliwością uzyskania istotnych i dających się generalizować na większe grupy (nie należy mylić tego z reprezentatywnymi) wyników z badań opartych o niewielką próbę: „Pod względem ilościowym każdy z przypadków zawierał ogromną ilość obserwacji pojedynczej osoby. Pod względem jakościowym, koncentracja na pojedynczym przypadku daje możliwość szczegółowego zbadania (...) konkretnego zachowania” (Kvale 2004). Tak więc specyfika wywiadu pogłębionego zapewnia możliwość zebrania znacznie większej liczby danych, niż w przypadku wywiadu kwestionariuszowego przeprowadzanego na większych próbach. Tym samym daje możliwość uzyskania znacznie bardziej szczegółowego i odpowiadającego rzeczywistości obrazu sytuacji, niż ma to miejsce w przypadku badań o charakterze ankietowym. Dzięki stałej interakcji badanego z badającym możliwe jest także uzyskanie danych bardziej pogłębionych, a także bardziej sprecyzowanych, które rozumiane są w ten sam sposób przez badanego i badającego. Podsumowując – mimo braku możliwości przeprowadzenia statystycznych generalizacji na całą populację, zastosowany w tych badaniach dobór próby zapewniał możliwość uzyskania wiarygodnych i istotnych danych na temat badanego problemu.

11.2. Cechy respondentów

Do badań wybrane zostały kobiety różniące się pod względem wieku oraz stopnia sfeminizowania bądź zmaskulinizowania wykonywanego przez nie zawodu.

Wybór osób jednej płci podyktowany był założeniem, że płeć bardzo silnie wpływa na kwestie związane ze statusem przypisywanym innym osobom. Ze względu na formę badania, w której respondenci proszeni byli o wyrażanie swoich przypuszczeń dotyczących cech kolejnych osób (będących reprezentantami badanych zawodów), można przypuszczać, że wyniki uzyskane od mężczyzn byłyby nieporównywalne z tymi uzyskanymi od kobiet i musiałyby być analizowane osobno. Ponieważ celem badań było określenie wpływu zmiennych innych niż płeć, zasadne wydaje się badanie osób jednej płci. W procedurze eksperymentalnej, która stosowana była przez Bergera i na której wzorowane były badania, osoby poddane badaniu różniły się tylko jedną z szerokich cech statusowych, do których niewątpliwie należy płeć. Ponieważ badaniu podlegało zróżnicowanie postrzegania kobiet posługujących się nazwą zawodu w rodzaju męskim lub żeńskim, jako respondentów wybrano również kobiety.

Przemiany polityczno-społeczne, które dokonały i cały czas dokonują się w Polsce dotyczą również pozycji i postrzegania kobiet. Awans społeczny kobiet, zajmowanie przez nie coraz częściej i coraz wyższych stanowisk, a także podejmowanie zawodów uznawanych za typowo

męskie czy też wręcz zarezerwowanych dla mężczyzn, to zjawiska nasilające się przez ostatnie dziesięciolecie. Zmienia się również wizerunek kobiet, szczególnie ten prezentowany w powszechnie dostępnym medium, jakim jest telewizja.¹¹ Można przypuszczać, że zmiany te mają wpływ nie tylko na postrzeganie kobiet przez osoby dorosłe, ale także na socjalizację dzieci, do których obecnie dociera zupełnie inny przekaz kulturowy, niż na przykład 20 lat temu. Powstaje pytanie, na ile zmiany te mają wpływ na postrzeganie żeńskich nazw zawodów. Dlatego też za istotną zmienną w tych badaniach uznano wiek respondentek. Ustalono 4 grupy wiekowe, w przedziałach co dziesięć lat, poczynając od wieku lat 20, a kończąc na osobach, które nie ukończyły 60 roku życia. Porównanie wypowiedzi respondentek w poszczególnych kategoriach wiekowych, pozwoliło ustalić, na ile słuszne są przypuszczenia, o wpływie zmieniającej się sytuacji społecznej i warunków socjalizacji na postrzeganie żeńskich nazw zawodów.

Za drugi czynnik, który może w sposób istotny wpływać na postawy osób badanych uznano zostało środowisko zawodowe respondentek, a konkretniej stopień sfeminizowania bądź zmaskulinizowania zawodu, który wykonują. Jako że język jest zjawiskiem konstruowanym społecznie, duży wpływ na to, jakie znaczenie zostaje przypisane poszczególnym pojęciom ma środowisko społeczne, w którym się przebywa. Wydaje się więc, że doświadczenia kobiet, także związane z rodzajem gramatycznym nazwy zawodu, będą różnić się, ze względu na liczbę kobiet pracujących w wykonywanym przez nie zawodzie. Wskaźniki maskulinizacji i feminizacji przyjęto takie same, jak w przypadku doboru nazw zawodów do badania. Porównanie wyników uzyskanych od kobiet, będących przedstawicielkami poszczególnych grup zawodowych dało możliwość stwierdzenia, na ile założenia o wpływie środowiska zawodowego na postrzeganie żeńskich nazw zawodów jest słuszne.

Zestawienie opisanych powyżej cech, a tym samym całą próbę przedstawia poniższa tabela. W poszczególnych komórkach umieszczono kody respondentek, którymi posługiwano się podczas badań i analizy.

ZAWÓD	WIEK (w latach)			
	20 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59
sfeminizowany	DF	TF	CF	PF
neutralny	DN	TN	CN	PN
zmaskulinizowany	DM	TM	CM	PM

12 Podsumowanie

Sposób w jaki rozstrzyga się poszczególne dylematy metodologiczne – od operacjonalizacji kluczowych pojęć, przez dobór metod i technik badania, aż po wybór zmiennych, których wpływ będzie analizowany – ma niewątpliwą wpływ na kształt badań. Zaproponowana powyżej koncepcja jest jednym z możliwych sposobów badania zależności między językiem a statusem społecznym. Prowadzone przy pomocy opisanej tutaj metodologii badania dały ciekawe, ale również zaskakujące efekty, co dowodzi, że pozwoliła ona wyjść poza zdroworozsądkowe schematy myślenia potocznego. Daje ona również możliwość przeprowadzenia kolejnych badań, których wyniki będą mogły zostać porównane z tymi, które uzyskane zostały we wspomnianych badaniach. Wydaje się, że metodologia ta może być również inspirująca dla osób, które chcą zajmować się badaniem związków między statusem społecznym a językiem na innych płaszczyznach.

¹¹ Porównaj np. „Wizerunek kobiet i mężczyzn w mediach – analiza treści. Raport z badań”, Warszawa 2005.

Bibliografia:

- Babbie, E. 2003. *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Berger, J., Fisek, M. H., Norman, R.Z., Zelditch M. 1977. *Status characteristics and social interaction. An Expectation – States Approach*. Nowy Jork: Elsevier; tłumaczenie autorki.
- Grzegorzczkova, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.) 1984. *Gramatyka współczesna języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: PWD.
- Jadacka, H. 2005. *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Kojder, A. (red. nauk) 1998 – 2005. *Encyklopedia socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kvale, S. 2004. *InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego*. Białystok: TransHumana.
- Nachmias, D., Frankfurt-Nachmias Ch. 2001. *Metody badawcze w naukach społecznych*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Nikodemaska-Wołowik, A. M. 1999. *Jakościowe badania marketingowe*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Satkiewicz, H., Buttler, D., Kurkowska, H. 1973. *Kultura języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Szacka, B. 2003. *Wprowadzenie do socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Tuner, J.H. 2004. *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła internetowe:

- www.stat.gov.pl
www.zus.pl